

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ UNIVERZITY KARLOVY

Lidé města

Urban People

antropologie a ekologická komunikace

Zastavte se:

**Přinášíme první český překlad
prvního paragrafu obsáhlé studie Město,
jejímž autorem je Max Weber!**

Z textů:

Václav Cílek o grafitti: John Lennon žije a vzkazuje...

Jan Bouzek o obrazu světa a člověka v uměních starověku

Kateřina Václavů o iniciaci Karla Hynka Máchy

Jan Brabec o Renaudu Barbarasovi

Zuzana Jurková: Praha – hudební antropologie města
jako „luštění“ patchworku

Karel Stibral a Marco Stella: Estetika v (životě a) díle Konrada Lorenze

Albena Rangelova a Ladislav Janovec o řečové integraci
příslušníků minorit

www.fhs.cuni.cz

Cena 49 Kč. Objednávky zasílejte na adresu:

Revue *Lidé města*, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy,

U Kříže 8, 158 00 Praha 5 - Jinonice,

e-mail: jan.kaspar@fhs.cuni.cz.

Sociální integrace přistěhovalců z velkoměsta na vesnici v České republice a v Rakousku

JOSEF BERNARD*

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

The Social Integration of Migrants from Cities to Villages in the Czech Republic and in Austria

Abstract: The article deals with the topic of migration from cities to villages in the Czech Republic and Austria and the opportunities for the social integration of newcomers. It relates partly to the problems of suburbanisation but is not limited to just migration to suburban villages. The analysis is based on a qualitative study conducted in 2003–2004 using grounded theory, and it examines the subjective viewpoints of the incomers and their assessments of their situation. The author reveals two different patterns of motivation for migration, presents a typology of relationships between the incomers and the village community, and distinguishes three basic 'orientations' among the incomers: a village orientation, a city orientation, and an orientation towards self-sufficiency. These specific orientations emerge in the process of mutual interaction between the preferences of the incomers and the integration opportunities offered by particular villages; they are not exclusive and can change over time. The author closes with a summary of the differences between the situation in the Czech Republic and Austria, which may be a result of different structural conditions and different historical backgrounds.

Keywords: village, city, social integration, migration, Czech Republic, Austria.
Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2006, Vol. 42, No. 4: 741–760

Úvod

Problematika migrace z velkých měst do menších obcí vesnického charakteru v sobě spojuje několik zajímavých témat. V souvislosti s ekologickým ohrožením se decentralizace osídlení zmiňuje jako jedna z možností minimalizace dalších rizik (u nás kritické posouzení tohoto přístupu zejména Librová [1996]). Fenomén migrace z měst se dále objevuje ve spojitosti s analýzou odmítání pozdně moderní společnosti a analýzou alternativních životních stylů [Greverus, Haindl 1983; Groier 1999]. Vzhledem k tomu, že rozvoj individuální dopravy umožňuje dojíždění za prací i na značnou vzdálenost, dotýká se stěhování do vesnic úzce rovněž problematiky suburbanizace.

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Josef Bernard, Katedra sociologie FF UK, Celetná 20, 116 42 Praha 1, e-mail: jos.bernard@seznam.cz.

Z dostupných statistických dat [Bartoňová 1997; Čermák 1997, 2005; Kupiszewski, Drbohlav, Rees, Durham 1999; Trnková 2000; Aleš 2001] vyplývá, že obce o velikosti do 2000 obyvatel v České republice v průběhu 90. let začaly vnitřní migraci spíše získávat než ztrácet. Největší přírůstky zaznamenávají obce v okolí velkých měst.

Existuje však jen velmi malý počet prací zabývajících se otázkou sociální integrace městských přistěhovalců na vesnici. Otázka integrace přirozeně hraje klíčovou roli v obcích, do kterých směřuje silný proud přistěhovalců. Ale i tam, kde je stěhování ojedinělé, se možnosti integrace promítají do životního stylu přistěhovalců a zpětně ovlivňují i obec samotnou. Úspěšná sociální integrace přitom zdaleka není samozřejmá, a jak se zdá, v mnoha případech ani není záměrem přistěhovalců. Dané téma si už proto zaslouží zvýšenou pozornost.

V provedeném výzkumu byl zkoumán průběh sociální integrace přistěhovalců na vesnici v České republice a v Rakousku. Na základě provedeného kvalitativního šetření není možné provést objektivní mezinárodní srovnání, jedná se spíše o explorativní vstup do velmi málo prozkoumané oblasti.

Krátce o pojmech

Pojmové odlišení město-vesnice není v sociálních vědách triviální, byť jsou oba pojmy obecně srozumitelné. Při vymezování vesnic (venkovských obcí) se užívá několika přístupů založených na demografických kritériích. Často využívaným kritériem pro venkovské obce je počet obyvatel pod 2000. Dalším možným přístupem je vyjádření hustoty osídlení na 1 km², kdy se v metodice OECD jako venkovské obce označují obce s hustotou osídlení pod 100 obyvatel/km² [Trnková 2000]. Nevýhodou obou přístupů je absence rozlišení podle regionu, v němž obec leží, a ignorování rozdílů mezi obcemi v městské aglomeraci a mimo ni. Je ovšem možné vymezit navíc větší venkovské regiony podle procentuálního zastoupení venkovských obcí. Jiný pohled na venkov nabízí jeho vymezení z hlediska dojížděky do zaměstnání. Jako venkovské obce jsou označeny takové, které nabízí relativně malý počet pracovních míst a jejich obyvatelé neodjíždí ve velké míře do zaměstnání do velkého centra. Tento přístup nabízí na rozdíl od předcházejících jasné odlišení venkovských regionů od regionů příměstských [Vobecká 2006]. Kvantitativní vymezení na základě demografických, popř. ekonomických kritérií relativně dobře slouží pro účely srovnávacího výzkumu, nedokáže však postihnout lokální specifika a zcela odhlíží od urbanistických, sociokulturních a historických kritérií.

Vzhledem k heterogenitě venkova existují snahy o provedení typologie venkovského prostoru. Pro Českou republiku existuje typologie od Perlína [Perlín 2003], dělící venkovský prostor do šesti typů na základě historických, sociálních, ekonomických a fyzickogeografických kritérií.

Měřitelné kvantitativní rozdíly sociálních charakteristik městského a venkovského prostoru se postupně smazávají [Becker 1997; Gebhardt, Kamphausen 1994].

Stále širší okruhy kolem měst výrazně mění svůj charakter v procesu suburbanizace. Definiční obtíže se přirozeně znásobují při snaze o hledání svébytného vesnického životního stylu, resp. vesnického života vůbec. Při rozrůzněnosti typů vesnic a regionů, odlišnostech odlehlých venkovských a příměstských sídel jde o velmi heterogenní situaci. Při srovnání s prostředím velkého města však určité prvky vesnického osídlení a životního způsobu vykazují specifické rysy. Už sama velikost sídelních jednotek a z ní odvozené možnosti interakcí se totiž od městského prostředí významně odlišují.

Vedle analýz, které dokládají postupné obrušování rozdílů mezi venkovem a městy nebo přímo zavrhuje pojem venkov jako příliš heterogenní, se v 70. a 80. letech v Německu objevily etnograficky pojaté práce se zcela jinou optikou, které připisují venkovu výraznou svébytnost (Eigen-Sinn) [Brüggemann, Riehle 1986]. I přes veškerou „modernizaci“ vnějších jevových forem si podle nich vesnice v obrovském rozsahu uchovaly svou „selskost“ jakožto sociální formu, i když se tato forma jeví objektivně disfunkční. Vesnice osmdesátých let se v jejich podání zdá být svébytnou „sociální formou“, s vlastními pravidly, která organizují vnímání světa, zpracování informací, způsob života. Tato sociální forma má základ v selském životě minulosti a přetrvává i tehdy, když hospodářské podmínky, které umožnily její vznik, zanikly. Brüggemann a Riehle přistupují k vesnici jako ke zvláštnímu systému interakcí a komunikace, nalézají tedy i v 80. letech cosi, co lze označit jako svébytné venkovské kulturní vzorce. Podobnou optikou vnímají vesnici Illien a Jeggler [1978]. Tyto práce ovšem reflektují situaci německého venkova před změnami po roce 1989. Podobné pojetí venkovských specifik reprezentují v České republice některé Blažekovy texty [Blažek 1997].

S vědomím obtíží při definování městského a vesnického prostředí byl v prezentovaném výzkumu zvolen následující postup. Respondenti – přistěhovalci na vesnici – pocházejí z velkých měst (Praha, Vídeň, Salzburg) a volí stěhování do obce, která neleží v bezprostřední blízkosti města a má maximálně okolo 2000 obyvatel. Některé cílové obce ovšem leží v suburbánním pásmu města, vždy ovšem tak, aby jejich zástavba tvořila prostorově oddělenou jednotku. Spíše než o analýze stěhování na venkov je tak vhodnější hovořit o stěhování na vesnici. I vesnic je možno vymezit řadu typů. Odlišnosti sídelních jednotek, do nichž se respondenti stěhují, (poloha, velikost, historie, sociokulturní specifika) přirozeně jejich integraci ovlivňují. Ve studii záměrně figurují vesnice různého typu a s různou vzdáleností od města, jak odpovídá zásadám systematického porovnávání v grounded theory [Strauss, Corbinová 1999]. Zaměření studie tedy nemá za cíl sledovat převažující migrační trendy.

Dosavadní empirický výzkum přistěhovalectví na vesnici

Český výzkum decentralizace osídlení a přistěhovalectví do vesnic prakticky neexistuje, vyjma geografických a demografických prací pojednávajících o vnitřní migraci. Tématem se zabývá Librová, ovšem zejména z pohledu jeho ekologických dopa-

dů [Librová 1994, 1996, 1997] a B. Blažek. Blažkovy texty ovšem nevycházejí z empirických výzkumů a mají spíše popularizační charakter [Blažek 1997]. Tématu integrace přistěhovalců na vesnici se nejvíce přiblížil P. Řičan [1999] ve své diplomové práci. Ta je ale založena jen na analýze pěti rozhovorů. Výraznější pozornost je v České republice věnována procesu suburbanizace, aspekty integrace ovšem i zde stojí v pozadí [Ouředníček 2002; Sýkora 2002]. Rozsahem vnitřní migrace, tedy i migrace z měst do vesnic, a zčásti i jejími příčinami se zabývají geografické a demografické práce analyzující statistické údaje o vnitřním stěhování a jeho motivech [Bartoňová 1997; Čermák 1997, 2005; Kupiszewski, Drbohlav, Rees, Durham 1999; Čekal 2001; Aleš 2001] a nečetné nedávno publikované kvantitativní analýzy českého venkova [Majerová 2003, 2004]. Devadesátá léta dvacátého století je možno charakterizovat jako období, kdy se zastavila masivní vnitřní migrace do české metropole a zároveň se skončilo vytlidňování malých obcí. Nejmenší obce do 200 obyvatel sice i v průběhu 90. let obyvatele migrací ztrácejí, nicméně větší obce, do 2000 obyvatel, vnitřní migrací získávají [Andrle 2001; Kupiszewski, Drbohlav, Rees, Durham 1999; Čermák 1997]. Praha má celkově negativní migrační saldo vnitřní migrace, které ovšem rozhodujícím způsobem ovlivňuje vystěhovávání do regionů v jejím okolí (střední Čechy), s ostatními regiony je migrační saldo Prahy pozitivní. Nelze tedy hovořit o vystěhovávání z Prahy do celé republiky, spíše o suburbanizačních efektech [Aleš 2001; Čermák 2005]. Typickým suburbánním migrantem je člověk s vysokým vzděláním [Čermák 2005]. Stabilní negativní migrační saldo vnitřní migrace vykazuje po celá 90. léta rovněž Vídeň [Statistik Austria 2006].

Migrace do vesnic je spojována zejména s rodinnou migrací, malé obce jsou přitažlivé zejména pro rodiny s malými dětmi, pro ostatní obyvatele spíše ne [Kupiszewski, Drbohlav, Rees, Durham 1999; Čekal 2001]. Nejčastěji uváděnými motivy pro migraci do malé obce jsou rodinné a bytové důvody [Tuček 2003; Maříková 2003]. Tato analýza nicméně nerozlišuje motivaci u osob, které se přistěhovaly z různých velikostních kategorií obcí. O jejich specifické motivaci se tak dozvídáme velmi málo. Zjišťování motivace pomocí otázky v rámci statistických výkazů migrace je značně povrchní a zkreslující, protože v realitě se jednotlivé motivy obvykle mísí. Zejména takzvané bytové důvody a následování rodinného příslušníka (dominantní motivy tvoří v letech 1999–2001 více než 50 % případů stěhování do obce pod 2000 obyvatel, dalších 23 % tvoří neuvedené odpovědi [Andrle 2004]) nevypovídají nic o tom, proč byl pro stěhování zvolen dům/byt právě v malé obci.

Německá a rakouská literatura pokrývá pole integrace přistěhovalců na vesnici lépe. Výzkum lze rozdělit do tří proudů. První z nich se zabývá obecně integrací přistěhovalců na vesnici [Johaentges 1996; Häsler 1988], druhý situací integrace v obcích v suburbánních oblastech [Steinbügel 2002; Seitz 1994; Klein 1998] a třetí alternativním životním stylem některých přistěhovalců [Greverus, Haindl 1983; Groier 1999]. Souhrn dosavadních poznatků o přistěhovalcích na vesnici zde ukazuje některé překvapivé shody. Důležitým poznatkem je, že přistěhovalci často volí bydlení na vesnici jako možnost realizace osobních nároků na kvalitu bydlení a volnočasové aktivity. Vesnice, tradičně líčená jako místo silné sociální kontroly, se pro ně stává garantem osobní svobody. Rozsáhlé konflikty mezi přistěhovalci a starou-

sedlíky nevznikají, tam, kde je proud přistěhovalců silný, lze ale hovořit o segregaci sociálního života. Aktivita přistěhovalců se zpravidla odehrává v soukromém uzavřeném prostoru, obvykle přistěhovalci nejsou příliš veřejně činní. Vesnické prostředí nabízí řadu možností integrace, které ale přistěhovalci využívají jen sporadicky. Naopak prostředkem integrace se často stává nezávazný rozhovor na veřejných prostranstvích a při náhodném setkání. Vesnice s nízkou mírou infrastruktury, které nabízejí málo možností náhodných kontaktů, tak integraci přistěhovalců ztěžují. Pokud je stěhování spojeno s prvky alternativních životních stylů a subkultur, zdá se integrace do života vesnice velmi obtížná.

Vlastní výzkum českých a rakouských přistěhovalců

Výzkum byl proveden v průběhu let 2003 a 2004 pomocí výzkumné strategie grounded theory. Hlavní způsob sběru informací tvořily částečně strukturované rozhovory s postupně se rozvíjející osnovou. První část rozhovoru tvořilo delší souvislé vyprávění respondenta o přestěhování a sžívání s novým bydlištěm. V druhé části rozhovoru se výzkumník podle osnovy doptával na další podrobnosti. Tento postup odpovídá konstrukci narativního interview v pojetí Fritze Schütze [Hopf 2003]. Celkem bylo dotazováno 38 respondentů, v každé zemi 19. V těch případech, kdy respondenti žili v domácnosti s partnerem a oba se společně stěhovali na vesnici, proběhl rozhovor, pokud možno, v přítomnosti obou partnerů, ti jsou však považováni za jednu jednotku. Vzorek byl vytvářen v obou případech metodou sněhové koule – po nalezení několika respondentů v počáteční fázi dotazování byli další respondenti získáváni prostřednictvím již dotazovaných osob, z možných kontaktů byli pro účel výzkumu vybíráni ti, jejichž výpovědi mohly nejlépe saturovat vznikající kategorie. Pro dané téma se to ukázalo jako vhodné řešení, neboť mezi přistěhovalci na vesnici existují sociální sítě. U dané problematiky nebylo možné pokoušet se o vytvoření statisticky reprezentativního vzorku. Průběh výzkumu byl tedy veden snahou dodržet zásady teoretického výběru vzorku, tak aby jednotlivé vytvářené pojmy a kategorie byly dostatečně teoreticky nasyceny. Výsledný vzorek je kompromisem mezi teoretickou nasyceností a možnostmi daných nabalujících se „sněhových koulí“. Zvolená technika vytváření vzorku neumožňovala vytvořit v obou zemích vzorek shodných parametrů. To však ani nebylo cílem této převážně explorativní studie.

V českém vzorku jsou respondenti o něco mladší (průměrný věk 40 let), z toho jedna domácnost studentů, jedna domácnost důchodců a tři další domácnosti alespoň s jedním partnerem nad 60 let.

V rakouském vzorku dosahuje průměrný věk respondentů téměř 43 let, z toho jsou dva studenti a dvě domácnosti důchodců.

Zatímco čeští respondenti bydlí na vesnici v průměru teprve necelých 5 let, respondenti z Rakouska jsou zpravidla usazeni déle, průměrně o něco více než 10 let.

Určité rozdíly mezi oběma vzorky jsou i ve vzdálenosti vesnic, kam se respondenti stěhovali, od jejich původního bydliště a ve velikosti těchto obcí. V rakouském vzorku činí průměrná vzdálenost stěhování asi 44 km, v českém 66 km.

Nejrozdílnější jsou oba vzorky ve velikosti obcí, do nichž se respondenti stěhovali. V českém vzorku jsou nejsilněji zastoupeny malé obce do 500 obyvatel a naopak velké obce okolo 2000 obyvatel reprezentuje pouze jedna obec. V rakouském jsou velké a malé obce poměrně vyvážené. Srovnání velikostí obcí však komplikuje fakt, že mnoho malých obcí je sdruženo do větších administrativních celků, ačkoliv tvoří oddělenou zástavbu.

Transkribované rozhovory byly analyzovány pomocí otevřeného, axiálního a zčásti rovněž selektivního kódování, jak odpovídá klasickým postupům grounded theory [Strauss, Corbinová 1996].

Výsledný materiál je zde strukturován podle dvou centrálních kategorií, vytvořených v průběhu interpretace. První z nich je důvod příchodu na vesnici a druhou tři možné typy „orientací“ přistěhovalců, které tvoří jejich integrační potenciál.

Motivy k přestěhování

Při analýze jednotlivých vyprávění o důvodech odchodu z města zřetelně vystoupily dvě hlavní oblasti motivů. Jedná se o skupiny motivů, nikoliv o skupiny přistěhovalců, protože u jednotlivých osob obvykle vystupuje celý komplex motivů. Jedna ze skupin motivů ovšem převažuje. První skupinu motivů můžeme nazvat „hledání venkova“, jde o ty důvody ke stěhování, při nichž se lidé stěhují proto, že se cíleně snaží najít nové prostředí k bydlení. Ty přistěhovalce, u nichž jasně dominovaly motivy hledání venkova, nazývám pro přehlednost „hledáči venkova“. Stěhování pro ně nebylo nutností z finančních nebo rodinných důvodů, jejich cílem bylo opustit město a usadit se na jiném místě. V druhé skupině motivů je stěhování z města jakýmsi „vedlejším produktem“. Město není opouštěno primárně proto, že se migranti chtějí usadit jinde, ale proto, že se jim podařilo nalézt přijatelné bydlení v jiné lokalitě, kvůli práci, z rodinných důvodů. Stěhování často předchází hledání finančně dostupného bytu ve městě a stěhování z města je pak jakýmsi východiskem z nouze, když tato snaha selže.

Hledání venkova

Důvody pro opuštění města, označované jako „hledání venkova“, mají řadu společných atributů. Na prvním místě figurovala touha po těsnějším kontaktu s přírodou, který je ve velkém městě možno jen těžko získat. Pojem příroda je ovšem mnoho-
vrstevnatý a váže se k němu řada různorodých konotací. Prakticky vždy znamená příroda pro respondenty vizuální estetický obraz. Při snaze o přesnější pojmové rozlišení by bylo vhodnější hovořit o krajině. V tomto významu je příroda/krajina kulisou, v níž se odehrává každodenní život přistěhovalců. Výměna městských kulisy za kulisy s venkovskou krajinou se zdá být enormně důležitá: „... když se podívám z okna, vidím kolem sebe zeleň, vidím oblohu a zemi, ne jako ve městě, kde vidíš jenom šed' a nahoře kousek šedé oblohy, tam se cítím nějak odcizená od příro-

dy.“ (R10) Ideální obraz krajiny, kterou přistěhovalci vyhledávali, obvykle nebyla krajina intenzivně zemědělsky využívaná, zemědělství naopak může působit rušivě.

Kromě vizuálního prostředí byla příroda pro přistěhovalce místem aktivit a trávení času, prostorem pro činnosti, které ve městě není dost dobře možné vykonávat, nebo ne tak snadno jako mimo něj. Příroda se tak stávala garantem preferované náplně volného času. Velmi silně asociovala s místem odpočinku, klidu, relaxace po práci. Pro určitou část přistěhovalců přitom nebyla příroda jen prostorem aktivit, ale stala se i jejich přímým objektem. Aktivní ochrana přírody byla pro některé „hledáče venkova“ samozřejmostí.

Pro řadu „hledáčů venkova“ měla ale příroda ještě jiný význam, kontakt s ní se stával integrální součástí duchovních potřeb každodenního života, dával „úplně jiný životní pocit“ (C02). Hovořili ve svých vyprávěních o harmonii s přírodou, sžívání s ní, jejím rytmu, zvláštních zážitcích. Toto téma mělo pro některé respondenty zásadní význam: „Jako ono se o tom hodně píše, takový nějaký zážitky posvátna, to bych jako neřek, ale někdy si toho všimnu, jak je to ohromující, takový záblesky, nevím, jak to mám popsat.“ (C03)

Touha po kontaktu s přírodou se u mnoha přistěhovalců prolínala s odmítáním městského prostředí. Město bylo zavrhováno proto, že v něm je „málo přírody“, v jakékoliv její podobě. Nedostupnost přírody se začínala projevovat ve vizuální kulise města, ale týkala se třeba i možností aktivně se zabývat pěstováním a prací na zahradě. Touha po přírodě se často stupňovala s očekáváním rodiny a narozením dětí. Snaha vychovávat děti někde jinde než ve městě byla motivem odchodu několika mladých rodin ze vzorku v obou zemích.

Mnozí přistěhovalci pojili s městem i řadu dalších negativních atributů. Město se v jejich vyprávěních stává místem spěchu, napětí, stresu: „Jak jsou tam ty ulice, dopravní prostředky narvaný těma lidma, tak jako kdyby z vnějšku přicházel na člověka takovej tlak, jako že musí něco stihnout. A on sám neví ani prostě proč, nebo kam se vlastně žene. Zatímco tady jako by se ten život zpomalil a nepříjde mi, že bych dělala míň věcí než v Praze.“ (C15) Z analýzy některých vyprávění vystupuje obraz masového města, jehož prostředí vyvíjí na přistěhovalce silný tlak. Ve vyhraněné podobě městský život některým respondentům přestává nabízet záruku smysluplnosti a stává se katalyzátorem psychických problémů. Ve většině vyprávění ovšem není hodnocení tak extrémní, spíše se objevuje protiklad města a vesnice jako protiklad rušnosti a klidu. Hledání klidu a odpočinku v mimoměstském prostředí je motivem, který spojuje nejrozdílnější vystěhovalce z města, od důchodců, kteří opouštějí městské prostředí v poproduktivním věku, až po manažery, hledající za městem „možnost intenzivnějšího relaxu“ (C08).

Překvapivě zřídka se v rozhovorech objevuje negativní hodnocení anonymity sociálního prostředí města. Pro většinu respondentů byla anonymita ve městě kompenzována cílenými kontakty a vztahy. „Hledáči venkova“ ve vybraném vzorku tedy obvykle neutíkali před anonymitou a také jejich cílem nebylo nalézt neanonymní, průhledné a důvěrnější sociální prostředí vesnice. Ve vyprávění o důvodech stě-

hování se vesničané skoro nevyskytují, a pokud ano, pak ne jako motiv. Ani v těch případech, kdy přistěhovalci předem dobře znali místo, na které se stěhovali, i jeho obyvatele, nezmiňovali vztahy s nimi v souvislosti s důvody přistěhování.¹

Stěhování jako vedlejší produkt

Zatímco „hledáči venkova“ se stěhovali, především protože chtěli změnit své prostředí, ostatní přistěhovalci na vesnici opouštěli město jako vedlejší produkt řešení určitých problémů. Změna prostředí pro ně nebyla hlavní hnací silou, ale jen trpěným doplňkem, který mohl být vnímán pozitivně nebo negativně, v závislosti na osobních postojích a preferencích.

Nejdůležitějším doprovodným prvkem, který provázel odstěhování z města u respondentů v České republice i v Rakousku, bylo hledání finančně dostupného a přijatelného bydlení. Ve většině případů ho lze popsat jako hledání výhodného bydlení v relaci prostor/cena. Vzhledem k rozdílu cen nemovitostí ve městě a v regionech pak racionální volbou bývá odchod z města.

Osobní a pracovní důvody pro odchod z města se u respondentů vyskytovaly sporadicky, nicméně objevily se. V jednom případě šlo explicitně o následování manžela, ve dvou o nalezení zaměstnání mimo město.

Mezi respondenty z České republiky a z Rakouska nebylo možné v otázce motivace nalézt závažné rozdíly. To neznamená, že mezi oběma zeměmi nejsou rozdíly v kvantitativním poměru jednotlivých typů motivace. Ty ovšem explorativní kvalitativní studie nemůže přesně postihnout.

Tři typy orientace – schéma hlavních faktorů integrace

Po stručném zmapování motivů pro stěhování na vesnici je možné navrhnout základní kategorie modelu vztahu přistěhovalce k obci, do které přichází. Motivace ke stěhování se do modelu promítá, ale jeho základ tvoří subjektivní preference určitých typů vztahů nebo aktivit přistěhovalcem, připravenost nebo naopak neochota integrovat se do struktur vesnice. Odráží se v něm osobní identita přistěhovalců a její vztah k identitě, kterou připisují vesničánům. V celkovém pohledu je možné identifikovat tři typy postojů a jednání, které vztah k vesnici popisují. Pro účely této práce je nazývám orientace a rozlišuji „orientaci k vesnici“, „orientaci k městu“ a „orientaci k soběstačnosti“. Jednotlivé orientace nejsou výlučné. Někteří přistěhovalci jsou orientováni k vesnici i k městu, u některých je možné objevit prvky všech tří orientací. Orientace jsou časově proměnlivé. K vytvoření a stabilizaci určité orientace přispívá rozhodující měrou zájem přistěhovalce, ale podstatnou roli hraje rovněž sociál-

¹ Nejčastější situací, kdy se respondenti stěhovali do již známého prostředí, bylo v České republice stěhování na chalupy, popř. chaty.

Tabulka 1. Sociální integrace – jednotlivé orientace a jejich roviny

		Orientace		
		k vesnici	k městu	k soběstačnosti
Sociální kontakty ve vesnici	Letmé kontakty	+	+	+–
	Sousedské vztahy, známosti	+	+–	+–
	Přátelské vztahy	+–	–	–
Aktivity ve vesnici		+	+–	+–

Poznámka: Pole označená „+“ znamenají, že u přistěhovalců s danou formou orientace zpravidla došlo k uvedené formě sociálního kontaktu s vesnickým prostředím. Pole „+–“ značí, že někteří přistěhovalci daných kontaktů dosáhli a jiní nikoliv, konečně políčka „–“ označují situaci, kdy daní přistěhovalci určité formy kontaktů nedosáhnou. Řádky propojené šipkou znamenají situaci, kdy existence aktivit v jednom řádku výrazně ovlivňovala intenzitu kontaktů v řádku druhém.

ní prostředí vesnice a její geografická poloha. Orientace tedy není jen osobní preferencí, ale vždy výsledkem spolupůsobení preferencí a vnějšího prostředí.

K oblastem, které orientaci tvoří, patří sociální interakce a vztahy, od letmých kontaktů na ulici až po dlouhodobá přátelství a intimní vztahy, nejrůznější aktivity přistěhovalců, kterými se zabývají ve svém volném čase, a konečně zaměstnání přistěhovalců, pokud mají pravidelnou práci.

Pro účely typologie jsou zde sociální kontakty a vztahy rozděleny do tří kategorií. „Letmé kontakty“ představují nejjednodušší formu sociálního kontaktu, potkávání lidí na ulici, vzájemné pozdravy, small talk a jednoduché formy interakce. „Sousedské vztahy a známosti“ jsou svým charakterem dlouhodobější, zakládá je zejména sdílená každodennost. Může se jednat i o vztahy poměrně intenzivní, obvykle však mají víceméně instrumentální charakter. V „přátelských vztazích“ naopak instrumentální charakter ustupuje do pozadí ve srovnání s pozitivním emocionálním nábojem. V extrémní podobě přátelské vztahy získávají charakter Giddensova „čistého vztahu“ [Giddens 1991]. Výsledky typologie založené na analýze rozhovorů s přistěhovalci shrnuje Tabulka 1.

Orientace k vesnici

První orientací, které se budu podrobněji věnovat, je „orientace k vesnici“, resp. k jejímu sociálnímu prostředí.

V oblasti sociálních interakcí a vztahů začíná orientace k vesnici na úrovni každodenních nezávazných setkání a kontaktů s ostatními obyvateli dané obce. Existence těchto kontaktů byla do značné míry nezávislá na vůli přistěhovalce, poměrně důležité pro jejich rozvoj bylo ale konkrétní umístění jeho domu, resp. bytu ve vesnici a množství času, které ve vesnici tráví.

Relativně malá velikost vesnice se sama o sobě stává faktorem působícím na vznik nezávazných kontaktů, protože se v ní často opakují náhodná setkání se stále stejnými lidmi, v nejrůznějších situacích. Situace respondentů – přistěhovalců – navíc obsahovala další prvky, které tento vliv posilovaly. Už samotné stěhování bylo mnohdy spojeno s navázáním prvních neformálních kontaktů. Mnoho respondentů zdůrazňuje, jak se starousedlíci zajímali o nově přistěhované: „Řeknu to takhle. Byli příšerně zvědaví. Už v prvních dnech si přišli všechno okouknout. Mně to bylo celkem fuk.“ (R13) Přistěhovalce se tak stává objektem zájmu, a to zejména v obcích, pro které je přistěhovalectví z velkých měst nezvyklé.

Důležitým ohniskem neformálních kontaktů v této fázi se mohla stát renovace koupeného domu, se kterou přistěhovalci často začínají ještě před definitivním přistěhováním nebo vzápětí po něm. Samotná péče o dům tak často byla jednou z prvních vstupních bran integrace. Už zde se ale projevovalo, jak silně jsou přistěhovalci orientováni k vesnici. Někteří těchto možností kontaktů využívali ve velké míře, jiní se snažili zajistit vše sami, popřípadě měli sjednanou firmu, která pracovala samostatně.

Zájem obce o přistěhovalce je jednou stranou mince, druhou stránkou je potřeba přistěhovalců tyto kontakty navázat. V řadě případů byli respondenti odkázáni na pomoc místních nebo informace od nich, a tím vlastně nuceni je vyhledávat.

Dalším důležitým faktorem rozvoje neformálních kontaktů bylo množství času, který přistěhovalci tráví na veřejných místech ve vesnici. Ve výhodě jsou hlavně ženy v domácnosti a na mateřské dovolené, které dost času věnují procházkám po vesnici, ale také se věnují nakupování. Během pohybu po vesnici zažívaly přirozeně mnohem více kontaktů než jejich zaměstnaní manželé, zvláště když jezdí za prací do města.

Jednotlivé vesnice se od sebe značně liší infrastrukturou, která podobné kontakty umožňuje. Obchod a hospoda jsou nejtýpickejšími místy, kde se lidé zcela nezávazně setkávají při vyřizování každodenních potřeb. Tam, kde ani jedno z obou zařízení neexistovalo, byla možnost kontaktu výrazně omezená.

K navazování dlouhodobějších vztahů docházelo zpravidla postupným zvyšováním intenzity kontaktů s některými místními obyvateli. Toto zintenzivnění kontaktů je procesem, který probíhal v různých podmínkách. Nejtýpickeji se tak stávalo v situacích, kdy přistěhovalce a místní sdíleli část své každodennosti. Právě sdílení každodennosti zakládá sousedský vztah, typický pro vesnické prostředí. Soused byl obvykle jedním z prvních lidí, se kterým se přistěhovalce blíže seznamoval, a to díky tomu, že se spolu nejčastěji setkávali.

Sdílená každodennost se stávala spojovacím prvkem i u jiných typů vztahů, než je sousedství. Specifické vesnické sociální prostředí poskytující častý kontakt s týmiž lidmi při různých příležitostech usnadňovalo rozvíjení vztahů s místními pro ty přistěhovalce, kteří o to měli zájem a jsou orientováni k vesnici. Orientace k vesnici v rámci osobních vztahů tak je úzce spojená s orientací k vesnici v oblasti aktivit, o kterých bude řeč níže.

Častá setkání s týmiž lidmi neumožňují příliš velkou selekci vztahů. Tím se odlišuje situace vesnického sociálního prostředí od situace ve městě. Ve městě je možné vybírat své známé z rozmanitého a téměř nekonečného počtu osob, ve ves-

nici tomu tak není. Přistěhovalci silně orientovaní k vesnici, kteří aktivně vstupovali do vztahů s ostatními obyvateli, se kterými je pojila každodennost, pak zažívali pocit výrazné heterogenity svého okolí. Toto zjištění vypadá na první pohled paradoxně. Vesnice, útvar s homogennější sociální strukturou než město, dávala přistěhovalcům, kteří aktivně vstupovali do vztahů s jejími obyvateli, pocit nezvyklé heterogenity. Tento rozpor je ovšem objasňován právě způsobem, jakým sociální kontakty ve vesnici vznikaly. Jejich základem u respondentů nebyla v takové míře jako ve městě názorová a sociální podobnost partnerů, ale sdílená každodennost. Osoby, s nimiž ve vesnici sdílejí svou každodennost, si přitom přistěhovalci nemohou příliš vybírat. Vnímaná heterogenita se pak někdy stávala zdrojem obtíží při dalším rozvíjení vztahů, mohla být ovšem vnímána i jako obohacení: „Co jsem vnímala velmi silně, bylo, že ve Vídni má člověk skupiny přátel, kteří podobně uvažují, třeba skupinky studentů, církevní skupiny, kteří jsou podobně staří, mají podobné problémy, a s těmi se pak setkává. Zatímco tady je od počátku konfrontován s lidmi všech věkových skupin a se všemi možnými problémy. (...) Bylo pro mě příjemné zjištění, že jsou lidé, kteří mají jiné problémy, kteří mají skutečné problémy.“ (R03)

Ještě jinou úroveň vztahů je osobní přátelství. Táhnout jednoznačnou dělicí čáru mezi známostí a přátelstvím přirozeně nelze, jedná se spíše o rozdíl v míře intimity a instrumentality vztahu. Zdá se ale, že právě navazování přátelství bylo pro přistěhovalce na vesnici jedním z nejobtížnějších kroků. Výroky typu: „Já ty lidi fakt jako beru, v něčem jsem se ztotožnil s tou místní identitou, že je beru tak trochu jako příbuzný tady, to ale ještě neznamená, že jsou mí kamarádi...“ (C04) nebyly výjimkou. I respondenti orientovaní jednoznačně k vesnici, kteří se účastní jejího sociálního života a sami k němu aktivně přispívají, byli z velké části v oblasti přátelských kontaktů izolovaní.

Zdá se, že pro některé typy přistěhovalců bylo navazování přátelství ve vesnici snazší než pro jiné. Obecně lze říci, že čím větší kulturní a vzdělanostní rozdíly byly mezi přistěhovalcem a místními, tím menší byla naděje na vytvoření přátelských vztahů a tím méně byli také tito přistěhovalci orientováni takovými vztahy na svou vesnici. To platí samozřejmě především pro přistěhovalce, kteří sami sebe považují za „alternativní“.²

Aktivity orientované k vesnici obvykle přiváděly přistěhovalce do častého kontaktu s ostatními obyvateli. Proč respondenti tyto aktivity rozvíjeli nebo se jim naopak vyhýbali, lze pochopit jen ve vzájemném působení jejich osobních preferencí a možností, které se před nimi po přistěhování otevírají. Palety aktivit, které vesnice nabízejí, se od sebe velmi liší. Často, a zvláště v nejmenších obcích, se stávalo, že nabídka se zcela rozcházelá s poptávkou přistěhovalců. Situace nesouladu nabídky a poptávky nastávala hlavně u dlouhodobých aktivit, jako je členství v různých

² Není snadné vymezit kritéria „alternativnosti“ životního stylu některých respondentů, zůstáváme omezeni na subjektivní sebehodnocení. Nejblížejším termínem současné němčiny je označení „Aussteiger“ (ten, kdo vystoupil). Čeština podobný termín nemá, jeden z respondentů používá významově obdobné označení „vydrolenec“.

ných tradičních a zájmových spolků. Na rakouském venkově je tradice spolkového života živá a aktivity vesnických spolků se stávají tmelem vesnického života. Vstup do takového spolku byl pro mnoho přistěhovalců nepředstavitelný. Když o spolkové činnosti hovořili, nelze přeslechnout prezírávým podtón: „Nejsme žádní spolkaři. Tohle se neúčastníme, ani nechodíme do kostela.“ Nebo: „Je tu nějaký okrašlovací spolek a spolek obnovy vesnice, ale jaký je mezi tím rozdíl, bůh ví.“ (R13) Jen ti přistěhovalci, pro které byla integrace do života vesnice zvlášť důležitá nebo kteří k obci cítí závazky, se někdy tradiční spolkové činnosti účastnili. Jejich důvodem ovšem není činnost sama, tu chápou pouze jako prostředek pro hlubší integraci: „Jsem členem u hasičů a v okrašlovacím spolku. Udělali jsme to tak, protože jsme se nechtěli vylučovat. Když už, tak už. Snažíme se integrovat.“ (R05) Trochu jiná situace panovala kolem sportovních a jiných zájmových klubů. Charakter jejich činnosti odpovídal představám některých přistěhovalců lépe a řada z nich se účastní jejich aktivit, protože taková činnost je baví. Respondenti, kteří o sobě prohlašovali, že nejsou přeci žádní „spolkaři“, pravidelně navštěvují místní tenisový klub.

Nabídka spolkového života je v Rakousku poměrně široká, v České republice naproti tomu v mnoha vesnicích podobné skupiny neexistují. Srovnání je poněkud ztíženo tím, že respondenti v Česku vesměs bydlí v menších obcích než rakouští respondenti, ale i přesto se zdá, že participace v institucionalizovaných dlouhodobých aktivitách, které spolky nabízejí, je v českých vesnicích méně rozvinuta, a přistěhovalci tak mají na začátku menší počet záchytných bodů. V Rakousku také zpravidla hrála jinou úlohu než v České republice farnost. Na převážně katolickém rakouském venkovu se kolem fary rozvíjí často cílý organizovaný život. V českých podmínkách je mnoho vesnických far opuštěných. Ani v jednom případě v Česku nehrály farní organizace v životě vesnice podle přistěhovalců výraznou roli.

K rozvoji aktivit orientovaných na obec přispívaly ve velké míře děti. Návštěva místní školy, popřípadě nejrůznějších kroužků nebo oddílů zatahovala do participace i jejich rodiče.

Zvláštní typ participace nabízí komunální politika. Činnosti spojené s výkonem funkce obecního zastupitele, radního nebo starosty mají jednoznačně charakter orientace k vesnici. Respondenti angažovaní v politice ovšem cítili, že právě skutečnost, že nejsou starousedlíky, je pro ně při volbách handicap a připravuje je o velkou část voličů. Proto pokud mohli, vytvářeli kandidátku spolu se známými starousedlíky. V českém vzorku však bylo nejběžnější, že přistěhovalce sami místní vyzvali, aby se pokusil kandidovat. Přistěhovalci líčí ve svých vyprávěních tuto chvíli jako okamžik překvapení. Nebyli připraveni na situaci, že by obec stála o jejich kandidaturu. Někteří oslovení se také v tomto okamžiku stáhli zpět a s kandidaturou nesouhlasili. Na druhou stranu řada z nich cítila, že pro práci v komunální politice má dostatečnou kvalifikaci: „... nebo mi často říkají, ať se stanu starostou, že ta obec by vůbec nemusela být tak chudá, že teďko ty fondy z Evropské unie, akorát oni neumějí anglicky a prostě nejsou schopný to nějak zajistit, že jo.“ (C03) Tato česká situace byla v Rakousku zcela nezvyklá. V celém rakouském vzorku se vyskytl jen jeden obecní zastupitel, a ten kandidoval z vlastního rozhodnutí. Do českého vzorku se naproti tomu dostali dva starostové, jeden zastupitel a tři další lidé, kteří při volbách do obec-

ního zastupitelstva kandidovali. Pouze dva z nich kandidovali z vlastního rozhodnutí, ostatní k tomu přiměli starousedlíci. Zdá se, že situace komunální politiky vesnic se v České republice a v Rakousku odlišuje. Přistěhovalci v českém vzorku dostávali v České republice mnohem snáze šanci se do politiky aktivně zapojit. Tento rozdíl může mít dvě příčiny. Za prvé, rakouské vesnice jsou vždy sdruženy do větších obcí se společným zastupitelstvem. I mezi starousedlíky je poměrně vysoký počet lidí, kteří mají o práci v zastupitelstvu zájem a přicházejí v úvahu. Pro přistěhovalce je v takové konkurenci obtížné získat místo na kandidátce nějakého hnutí nebo vytvořit hnutí vlastní. Oproti tomu v České republice vznikla v devadesátých letech velká řada malých samostatných obcí, kde konkurence pro vstup do aktivní komunální politiky není tak vysoká. Za druhé, v Rakousku jsou v řadě vesnic poměrně silné tradiční politické struktury a volba do obecního zastupitelstva probíhá do značné míry podle příslušnosti k jednotlivým rodům.³ Oproti tomu v České republice, kde byla tradice samostatné komunální politiky dlouhodobě přerušena, se podobný tradiční systém v devadesátých letech nevytvořil. Přistěhovalce zvenčí tak má opět větší šanci být zvolen. Obě teze jsou jen hypotézy a výzkum sám otázku příčin těchto rozdílů mezi českým a rakouským venkovem neřeší. Lze ovšem konstatovat, že komunální politika se v české vesnici jevila pro přistěhovalce otevřenější než v Rakousku.

U některých přistěhovalců se projevuje orientace k obci tím, že aktivně iniciují aktivity nové, vytvářejí dosud neobvyklou nebo z jejich pohledu chybějící činnost. Analýza těchto aktivit podle jejich vztahu k integraci přistěhovalců je složitější než při prosté participaci na aktivitách již existujících. Svou iniciativou totiž přistěhovalci někdy vnášejí do vesnického prostředí i takové prvky, které jejich obraz v očích místních poškozují. Důležitým motivem iniciativy se stává vnímání nedostatečné nabídky podobných aktivit ze strany obce. Aktivní přistěhovalci se tak někdy cítí přímo vyburcování k činnostem, ke kterým by se ve městě sami těžko dostávali: „Například můžu, a taky jsem to udělala, založit pingpongový klub. (...) A přitom ve Vídni, tam člověk ani nepřijde na ten nápad, možná protože tam už existuje tolik spolků, tam vlastně ani nemáš tu možnost.“ (R03) Vesnické prostředí tak fungovalo jako katalyzátor vlastní aktivity.

Všechny aktivity, které se setkaly s odmítáním nebo byly schopné vyvolat konflikt, mají jeden společný prvek, totiž snahu o prosazení změny dosud fungujících procesů. Na první pohled se může zdát překvapivé, že objektem těchto aktivit bylo téměř vždy životní prostředí, jednalo se často o snahu změnit tvář vesnice k ekologicky příznivějším poměrům: prosazování ekologických forem zacházení s odpady, ochrana zvířat nebo konflikty s okrašlovacím spolkem. Příroda má pro přistěhovalce centrální význam, je důležitějším motivem stěhování než vztahy s místními lidmi. Tyto aktivity ovšem narážejí na malé pochopení starousedlíků, spojené s odmítáním „mentorování z města“. Konflikty se projevují na různých rovinách, od přerušení kontaktu a vzájemného vyhýbání, přes institucionalizované konflikty na úrovni spolků, až po „sabotážní akce“.

³ V Německu v 70. letech takovou situaci zjistili Illien a Jeggler ve svém průzkumu v Hausenu [Illien, Jeggler 1978].

Orientace k městu

Orientace k městu byla v obou vzorcích nejtypičtější pro přistěhovalce do suburbanizovaných oblastí, ačkoliv se neomezovala jen na ně. Jde o ty přistěhovalce na vesnici, kteří pravidelně do města dojíždějí a tráví v něm velkou část dne. Nikdy se taková orientace nevyskytuje v úplně čisté podobě, protože kdo bydlí ve vesnici, zákonitě se občas setkává s ostatními obyvateli a účastní se akcí v místě svého bydliště, v některých případech je ale tento kontakt omezen na minimum.

V rovině „letmých kontaktů“ se obvykle přistěhovalci s orientací k městu ve vesnici integrovali, i když taková situace nebyla pravidlem úplně vždycky. Malá velikost vesnice a její prostorové uspořádání, podpořené mnohdy i společnými cestami do města a z města, zde ovšem fungovaly jako spolehlivý integrační faktor. Výjimkou se stává situace, kdy v nějaké vesnici existuje oblast novostaveb, do nichž se stěhují převážně noví přistěhovalci. Společný prostor i společná zkušenost přistěhování pak tyto lidi přivádí dohromady a podněcuje vznik těsnějších kontaktů mezi nimi. Jejich integrace do života vesnice je naopak ztížena.⁴

Na úrovni sousedských vztahů a známostí je situace komplikovanější. Velké množství času trávené ve městě, v pracovní i mimopracovní době, v řadě případů zabraňovalo intenzifikaci sociálních kontaktů. Oblast sdílené každodennosti se redukovala na bezprostřední okolí domu a zpravidla nepřekračovala vztahy s bezprostředními sousedy. Poměrně často byly ale jednotlivé osoby v domácnosti přistěhovalců orientovány k městu v různé míře. V obvyklé situaci, kdy se na vesnici stěhuje rodina s malými dětmi, byl na město typicky více orientován partner dojíždějící do práce než partnerka na mateřské dovolené. Ta se pro něj může stát zprostředkujícím článkem pro nalezení vztahů v místě bydliště.

Nemožnost selekce vztahů, popisovaná už u orientace k vesnici, byla pro přistěhovalce orientované k městu jednou z překážek vzniku dlouhodobějších vztahů. Vztahy realizované v městském prostředí je nenutily vstupovat do náročnějších, neboť heterogennějších vztahů na vesnici.

Podobně, ale silněji, to platí i pro vztahy přátelství, které přistěhovalci orientovaní k městu na vesnici prakticky nenavazovali.

Aktivity přistěhovalců orientovaných k městu měly v podstatě dvojí podobu. Buď trávili přistěhovalci svůj čas ve městě, nebo sice zůstávali ve vesnici, kde bydlí, ale trávili tam čas aktivitami se svými přáteli a známými z města.

Pravidelné dojíždění do města si mohou dovolit pouze lidé bydlící v dostupné vzdálenosti od něj. Město přitahuje přistěhovalce na vesnici jednak tím, že je v něm možné pokračovat v aktivitách už jednou započatých, jednak šíří nabídky, ať už kul-

⁴ Zajímavým problémem vzájemného vztahu skupin obyvatel z novostaveb a z původního jádra vesnice se nebudu dále zabývat, neboť stojí jen na okraji zaměření této práce. Zejména v suburbánních oblastech, kde existují velké enklávy novostaveb, však má přirozeně velkou relevanci.

turních, sportovních nebo jiných zájmových aktivit. Město je místem, se kterým se dá dobře kalkulovat při úvahách o aktivitách: „U nás je to tak, že vzdálenost k Vídni prostě není velká, takže když mám chuť jet do divadla, nebo vyhledat nějakého lékaře specialistu, nebo navštěvovat nějaký speciální kurz, je to klidně možné.“ (R03) Ve vesnicích v blízkosti města není podobná orientace výjimečná ani u starousedlíků, takže přistěhovalci svými městskými aktivitami nijak zvlášť nevyčnívali. Orientace k městu v oblasti aktivit měla podobné důvody jako snaha iniciovat na vesnici nějakou vlastní akci – totiž vnímání nedostatečné nabídky ze strany obce.

Orientace k soběstačnosti

Bez orientace k soběstačnosti by model integrace nebyl úplný, protože přistěhovalci často nebyli nasměrováni ani k vesnici, ve které bydlí, ani k původnímu městu. Buď si vystačili sami a vztahy s jinými lidmi ani společné aktivity nevyhledávali, nebo navazovali vztahy se širokým spektrem osob, které nepocházely ani z jejich vesnice, ani z původního města, a rovněž jejich aktivity měly prostorově roztržité charakter. Ve vesnici pak byli cizím tělesem, ale nepatřili ani do městského prostředí. Ostatní obyvatelé vesnice příliš nepotřebovali, městské prostředí buď odmítali, nebo byly jejich vazby k němu zprerhané.

Jen u malého počtu přistěhovalců na vesnici bylo možné hovořit o orientaci k soběstačnosti v každodenních letmých interakcích. Nejčastěji se jednalo o obyvatele samot, kteří měli k těmto interakcím málo příležitostí a často je ani příliš nevyhledávali. Uvědomíme-li si ovšem, že jednou z hlavních motivací pro stěhování na vesnici se stává příroda a klidné prostředí, lze pochopit, že řada přistěhovalců na vesnici dává přednost opuštěným lokalitám a kontakt se starousedlíky nevyhledává ani na této elementární úrovni.

Snaha o naprostou izolaci je ale netypická. Orientace k soběstačnosti se projevila spíše tím, že přistěhovalci navazovali vztahy s lidmi ze širšího okolí. S těmi je mohou spojovat podobné zájmy nebo podobné způsoby trávení volného času. Nejtypičtěji se do této situace dostávali lidé vnímající příliš velký rozdíl mezi svým vlastním životním stylem a životním stylem starousedlíků. Osobní identita přistěhovalců a identita, kterou přistěhovalci připisují starousedlíkům, jsou v mnoha případech nekompatibilní. Přistěhovalci orientovaní k soběstačnosti zakládali svou identitu mnohem spíše na životním stylu a hodnotovém žebříčku než na lokalitě bydliště.

Zvláštním případem orientace k soběstačnosti je snaha navazovat vztahy s ostatními přistěhovalci na vesnici. U těch, kteří obtížně vstupovali do vztahů ke starousedlíkům a zároveň přerušovali své vazby na město, byl tento přístup plně pochopitelný. S ostatními přistěhovalci je pojily podobné zkušenosti a zážitky, měli mnoho společných témat: „Když se setkáme, říkám si, díky bohu, že je tu někdo, kdo cítí totéž, co já. A pak přijdou na přetřes právě symptomy vesničanů a taky o tom debatujeme. A mluvíme o tom, co bysme mohli zlepšit, jak se líp integrovat, ale je to těžké.“ (R05) V obou zemích měla určitá část přistěhovalců na vesnici ten-

denci nacházet lidi v podobné situaci a scházet se. V případě přistěhovalců do obcí se velkým migračním ziskem to není problém. Ve složitější situaci se ocitali respondenti stěhující se dále od města. V rakouských podmínkách bylo pro respondenty přesto vždy poměrně snadné nalézt v nedalekém okolí své vesnice (nebo přímo v ní) další přistěhovalce z města, často dokonce lidi, kteří se z města stěhovali v podobné situaci a ze stejných důvodů. V České republice se taková konstelace vyskytovala mnohem méně často a téma setkávání s jinými přistěhovalci bylo pro české respondenty daleko méně aktuální. Velice často byli přistěhovalci orientováni na soběstačnost v oblasti přátelských vztahů. Ve vesnici přátele nenalezli a jejich vazby k původním městským známým byly příliš volné, nebo nacházeli přátele v širokém okolí vesnice, někdy měli přátele rozestet po celé republice i za jejími hranicemi.

Velká skupina přistěhovalců věnuje svůj volný čas relaxaci a užívá soukromí, které jim bydlení na vesnici nabízí. Jak je uvedeno výše, hledání klidu je důležitým motivem stěhování pro celou řadu respondentů, důchodců i aktivních manažerů. K relaxaci patří soukromí a možnost nebyt rušen okolním prostředím. Vesnický klid znamená nejen ticho, ale také snadnou možnost izolace od sociálních kontaktů. Proto je velká zahrada důležitá: „Opravdu příjemné je skutečně to, že nemám žádné přímé sousedy. Ale kdyby to měl být nějaký řadový domek, a zase by se sousedi dívali do mojí zahrady a poslouchali by přes zeď, tak bych vůbec nic nezískala.“ (R13) Nerušený klid v soukromém prostoru, ale také relaxační procházky přírodou tvořily odpočinkovou složku životního stylu, kterou vesnice umožňuje lépe než město. Tyto aktivity se sociálním prostředím vesnice nijak nekolidovaly, ale také neposkytovaly opěrné body pro integraci.

Bydlení na vesnici umožňovalo rovněž rozvíjet některé aktivity, na které ve městě není dostatek prostoru. Tyto aktivity měly nejrůznější charakter: péče o opuštěná zvířata, organizování koncertů rockové hudby, keramické kurzy, vysazování stromků nebo provozování indiánské potní chýše jsou jen příklady. Jednalo se o aktivity, které nebyly primárně uzavřené vůči ostatním obyvatelům vesnice, ale přistěhovalci přitom ani nepředpokládali jejich výraznou účast. Buď se jimi zabývají sami, nebo společně s přáteli z blízkého i širokého okolí. Čím veřejnější charakter takové akce měly, tím snáze se mohly stát předmětem sporu.

I zaměstnání některých respondentů je jasně orientované k soběstačnosti. Tito lidé pracují doma, jako překladatelé, programátoři, umělci, a při své práci nepřicházejí do styku ani s vesničany, ani s lidmi z města. Jejich práce sice i tak má obvykle nějakou vazbu k městu (sídlo firmy, zákazníci), ale nevyžaduje pravidelný osobní kontakt s ním.

Závěry a diskuze

Z analyzovaných rozhovorů se zdá, že vesnice nekladly integraci přistěhovalců z města velký odpor a v případě, že tito přistěhovalci projeví snahu účastnit se veřejného vesnického života a navazovat s ostatními obyvateli vztahy, měla jejich in-

tegrace hladký průběh. V mnoha případech však respondenti sami měli snahu integrovat se pouze do určitého stupně. Řada z nich se vesnického života příliš neúčastní, neboť neodpovídá jejich zájmům. K podobným závěrům dochází ve svých německých studiích Johaentges [1996] a Häsler [1988]. Spíše kriticky posuzuje možnosti integrace přistěhovalců do suburbánního prostoru Ouředníček [2002]. Problémy soužití přistěhovalců a starousedlíků jsou podle něj dány zejména silným proudem přistěhovalců s odlišným životním stylem a výslednou segregací sociálního života. V této studii se potvrzuje, že přistěhovalci měli velkou tendenci navazovat kontakty s dalšími přistěhovalci. K případné segregaci to ovšem může vést jedině tam, kde je proud přistěhovalců silný. Typ vesnické zástavby navíc obvykle působí proti segregovanému životu.⁵ Svou roli samozřejmě hraje už motivace k odchodu z města, v níž sociální prostředí vesnice figuruje jen zcela sporadicky. Motivy ke stěhování nazvané zde souhrnně „hledání venkova“, jsou podle publikovaných českých statistických dat mezi přistěhovalci do vesnic marginální [Tuček 2003; Maříková 2003; Bartoňová 1997]. Kvalitativní výzkum svou povahou neumožňuje hovořit o četnosti daných motivů, ovšem vzhledem k jejich častému zastoupení v českém i rakouském vzorku respondentů se přeci jen nabízí hypotéza, jestli tyto motivy nejsou typické právě pro obyvatele velkoměst, nebo jestli kvantitativní šetření nedokáže svou metodologií jemnější odstínění motivací analyzovat. O problematice škály motivů při sledování Českého statistického úřadu již byla řeč [viz též Librová 1997]. K podobné diskrepanci dochází ve svém výzkumu Johaentges [1996], u něhož v kvantitativní části výzkumu dominují při stěhování do vesnice motivy rodinné a možnost získat bydlení, zatímco při nestruturovaných rozhovorech se do popředí dostávají rovněž motivy kontaktu s přírodou. Johaentgesův výzkum ovšem neanalyzuje systematicky různé významy přírody pro přistěhovalce tak jako tato stať.

Pojetí sociální integrace užitě v této práci se blíží té části integračního procesu, kterou Gordon v jiných podmínkách nazývá strukturální asimilace. Na rozdíl od kulturní asimilace, resp. akulturace, u něj asimilace strukturální označuje množství a intenzitu sociálních kontaktů a vztahů mezi příslušníky minority a majoritní společností [Gordon 1985].⁶

Vztahy, které přistěhovalci ve vesnici navazovali, byly obvykle založeny na sdílené každodennosti spíše než na silné vzájemné sympatii. Vesnické prostředí se pro ně vyznačovalo vysokou mírou sdílené každodennosti s ostatními obyvateli, díky poměrně malému počtu lidí, prostorovému uspořádání, a někdy též kvůli odkázanosti na pomoc ostatních. Naopak v oblasti vztahů založených na sympatii bylo pro mnoho přistěhovalců vesnické prostředí příliš úzké, nemohli si mezi jeho obyvateli vybrat sobě podobné.

⁵ Výjimku tvoří už zmíněné prostorově oddělené oblasti novostaveb.

⁶ Gordonův pojem strukturální asimilace patří do kontextu integrace etnických přistěhovalců do společnosti USA. Pro účely této studie je Gordonova terminologie inspirativní právě v tom směru, že přísně odlišuje zejména asimilaci kulturní od asimilace strukturální (navazování sociálních vztahů, vstup do skupin...). V úvahách o vnitřní migraci je pojem kulturní asimilace problematický, nicméně problematika analogická asimilaci strukturální je živá.

Otevřenost vesnického prostředí měla své meze zejména tam, kde přistěhovallec začínal rozvíjet aktivity, které ostatní obyvatelé neschvalovali a považovali je za snahu měnit fungující struktury. Tyto aktivity se velmi často týkaly ekologických témat a témat péče o zvířata.

K faktorům, které posilují orientaci na město, patří zejména snaha zachovat si ve městě zaměstnání a také blízkost města obecně. Čím blíže město leží, tím častěji ho respondenti navštěvovali a tím více času v něm trávili. Rovněž životní styl vyžadující širokou nabídku městských služeb vedl k orientaci na město.

K faktorům, které často stojí za orientací k soběstačnosti, stojí u přistěhovalců zejména vnímání velkého rozdílu mezi sebou a ostatními obyvateli vesnice. Typickou skupinu orientovanou k soběstačnosti tak tvořili zejména respondenti označující sami sebe jako „alternativní“. Tito lidé často odmítali město a někteří i sami sebe označovali za venkovany, ale vnímaná kulturní bariéra mezi nimi a ostatními obyvateli jim neumožňuje silnější integraci.

Orientaci k vesnici posiluje zejména potřeba a chuť navazovat nové sociální kontakty a velká osobní angažovanost. Silným faktorem jsou také děti. Přistěhovalci s dětmi se téměř vždy orientovali k vesnici více než ostatní, a to díky aktivitám a kontaktům svých dětí i díky existenci tématu, které je s ostatními spojuje.

Mezi Českou republikou a Rakouskem nebylo možno nalézt mnoho rozdílů. K nejdůležitějším odlišnostem patří podoba veřejného života v obcích. Zatímco v rakouských obcích vnímali respondenti obvykle celou řadu institucionalizovaných skupin, do jejichž činnosti se mohli zapojit, v České republice zažívali nabídku menší. Naopak pro české přistěhovalce na vesnici byla otevřenější činnost ve sféře komunální politiky. Rakouští respondenti, stěhující se do větší vzdálenosti od původního města snáze a častěji než Češi nalézali po přestěhování jiné přistěhovalce z města a navazovali s nimi kontakt.

Předložená explorativní studie je přirozeně jednostranná zejména tím, že proces integrace analyzuje jen ze subjektivního hlediska přistěhovalců. Její další vážné limity spočívají v nepříliš vysokém počtu respondentů, kvůli němuž nebylo možné provést správné selektivní kódování ověřující znovu platnost a hranice použitých kategorií, a v malé možnosti odlišit průběh integrace v různých typech vesnic. Navržená typologie by však mohla po vhodné operacionalizaci dobře sloužit také jako nástroj reprezentativního kvantitativního výzkumu.

JOSEF BERNARD vystudoval sociologii a germanistiku na Filozofické fakultě UK, v současné době je na katedře sociologie této fakulty Ph.D. studentem. Zaměřuje se na problematiku sociální integrace a imigrace. Vyučuje na VOŠ pro sociální pedagogiku a teologii Jabok.

Literatura

- Aleš, M. 2001. „Vnitřní migrace v České republice v letech 1980–1999.“ *Demografie* 43 (3): 187–201.
- Andrle, A. 2001. „Venkov a vývoj populace.“ *Deník veřejné správy* [online] 16. 6. 2004. [cit. 25. 4. 2006]. Dostupné z: <<http://www.denik.obce.cz/go/clanek.asp?id=6047460>>.
- Bartoňová, D. 1997. „Demografické aspekty vnitřní a zahraniční migrace v České republice v devadesátých letech.“ *Demografie* 39 (4): 248–256.
- Becker, H. 1997. *Dörfer heute. Ländliche Lebensverhältnisse im Wandel 1952, 1972 und 1993/95*. Bonn: Forschungsgesellschaft für Agrarpolitik und Agrarsoziologie.
- Blažek, B. 1997. *Problémy a výhledy českého venkova*. [online] Praha, Libčevy: EcoTerra. [cit. 20. 7. 2004]. Dostupné z <<http://forum.isu.cz/download/ProblVenk.rtf>>.
- Brüggemann, B., R. Riehle. 1986. *Das Dorf. Über die Modernisierung einer Idylle*. Frankfurt am Main, New York: Campus-Verlag.
- Čekal, J. 2001. „Vnitřní migrace obyvatelstva v jižních Čechách v období 1992–1998 z pohledu velikostních kategorií obcí.“ Pp. 45–54 in J. Dokoupil, P. Mentlík, M. Nováková (eds.). *Výzkum pohraničí v regionální geografii. Miscellanea Geographica* 9. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Čermák, Z. 1997. „Geografické aspekty vnitřní migrace v České republice.“ *Demografie* 39 (4): 242–247.
- Čermák, Z. 2005. „Migrace a suburbanizační procesy v České republice.“ *Demografie* 47 (3): 169–176.
- Gebhardt, W., G. Kamphausen. 1994. *Zwei Dörfer in Deutschland. Mentalitätsunterschiede nach der Wiedervereinigung*. Opladen: Leske, Budrich.
- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gordon, M. M. 1975. *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press.
- Greverus, I. M., E. Haindl (eds.). 1983. *Versuche, der Zivilisation zu entkommen*. München: G. H. Beck Verlag.
- Groier, M. 1999. *„Mit'n Biachl heign“. Soziokulturelle und ökonomische Aspekte von Aussteigerlandwirtschaften in Österreich*. Wien: Bundesanstalt für Bergbauernfragen.
- Häsler, S. 1988. *Leben im ländlichen Raum. Wahrnehmungsgeographische Untersuchungen im südlichen Neckarland*. Stuttgart: Geographisches Institut der Universität Stuttgart.
- Hopf, Ch. 2003. „Qualitative Interviews – ein Überblick.“ Pp. 349–360 in U. Flick, E. Kardorff, I. Steinke (eds.). *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*. Reinbek b. H.: Rowohlt-Taschenbuch-Verlag.
- Illien, A., U. Jeggle. 1978. *Leben auf dem Dorf. Zur Sozialgeschichte des Dorfes und zur Sozialpsychologie seiner Bewohner*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Johaentges, A. 1996. *Das Dorf als Wohnstandort. Eine Analyse von Wanderungsbewegungen in ländliche Räume*. Bonn: Forschungsgesellschaft für Agrarpolitik und Agrarsoziologie e. V.
- Klein, E. 1998. *Soziale Integration von Zugezogenen in eine Wiener Umlandgemeinde*. Diplomová práce. Wien: Sozial- und Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät der Universität Wien.
- Kupiszewski, M., D. Drbohlav, P. Rees, H. Durham. 1999. „Vnitřní migrace a regionální populační dynamika v České republice na pozadí evropských trendů.“ *Geografie* 104 (2): 89–105.
- Librová, H. 1994. *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: Veronica a Duha.
- Librová, H. 1996. „Decentralizace osídlení – vize a realita. Část první: Vize, postoje k venkovu a potenciální migrace v ČR.“ *Sociologický časopis* 32: 285–296.

- Librová, H. 1997. „Decentralizace osídlení – vize a realita. Část druhá: Decentralizace v realitě České republiky.“ *Sociologický časopis* 33: 27–40.
- Lutz, R. 1983. „Rückzug auf den Berg. Flucht oder Neubeginn?“ Pp. 45–63 in I. M. Greverus, E. Haindl (eds.). *Versuche, der Zivilisation zu entkommen*. München: Beck.
- Maříková, P. 2003. „Lokální identita.“ Pp. 191–196 in V. Majerová (ed.). *Český venkov 2003. Situace před vstupem do EU*. Praha: Credit.
- Majerová, V. (ed.). 2003. *Český venkov 2003. Situace před vstupem do EU*. Praha: Credit.
- Majerová, V. (ed.). 2004. *Český venkov 2004. Život mladých a starých lidí*. Praha: Credit.
- Ouředníček, M. 2002. „Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu.“ Pp. 39–52 in L. Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.
- Perlín, R. 2003. „Typologie venkova.“ Pp. 113–119 in V. Majerová (ed.). *Český venkov 2003. Situace před vstupem do EU*. Praha: Credit.
- Řičan, P. 1999. *Z vesnice na venkov. O cestách tam a zase zpátky*. Diplomová práce. Praha: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy.
- Seitz, F. 1994. *Abwanderungen und Neuansiedlungen in der Wienerwaldgemeinde St. Corona am Schöpfl zwischen 1950 und 1994*. Diplomová práce. Wien: Sozial- und Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät der Universität Wien.
- Statistik Austria. 2006. „Übersicht Bevölkerungsbewegung: Jahresergebnisse 1991–2005.“ [online]. Wien: Wien.at – Webservice der Stadt Wien [cit. 12. 8. 2006]. Dostupné z: <<http://www.wien.gv.at/statistik/daten/pdf/bevbew-uebersicht.pdf>>.
- Steinbügel, A. 2002. *Ortsidentität und Selbstkonzept von aus Wien zugewanderten Bewohnern des städtischen Umlandes im Vergleich zu Einheimischen und Wienern*. Diplomová práce. Wien: Fakultät für Sozial- und Humanwissenschaften der Universität Wien.
- Strauss, A., J. Corbinová. 1996. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice, Brno: Sdružení Podané ruce, Albert.
- Sýkora, L. 2002. „Suburbanizace a její důsledky: Výzva pro výzkum, usměrňování rozvoje území a společenskou angažovanost.“ Pp. 9–20 in L. Sýkora (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.
- Trnková, V. 2000. „Definice venkova a venkovské obce.“ Pp. 154–174 in V. Majerová (ed.). *Sociologie venkova a zemědělství*. Praha: Credit.
- Tuček, M. 2003. „Sociální struktura venkova.“ Pp. 197–208 in V. Majerová (ed.). *Český venkov 2003. Situace před vstupem do EU*. Praha: Credit.
- Vobecká, J. 2006. „Vymezení venkova a venkovského obyvatelstva v ČR – návrh možného přístupu.“ Pp. 85 in V. Majerová (ed.). *Venkov je náš svět. Sborník abstraktů z mezinárodní vědecké konference, Český Krumlov 1.–3. 3. 2006*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, Provozně ekonomická fakulta.

Sociální introspekce I. A. Bláhy a Wittgensteinův argument proti soukromému jazyku.

Poznámky k introspektivnímu přístupu v sociálních vědách

DUŠAN JANÁK*

Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno

The Social Introspection of I. A. Blaha and Wittgenstein's Argument against a Private Language. Notes on the Introspective Approach in the Social Sciences

Abstract: This article deals with the social introspection approach of the Czech sociologist I. A. Blaha. Its aim is not only to introduce the method but also to explore the potentials and the limits of this approach in understanding social reality. The author looks at Wittgenstein's argument against a private language as a critique of the introspective method and briefly analyses the phenomenological approach in sociology to assess the boundaries of the introspective approach. Theoretical conclusions on the application of the introspection method in sociology are drawn at the end of the article, allowing the author to assess the applicability of Blaha's method.

Keywords: social introspection, sociological methodology, Czech sociology, language games, I. A. Blaha, L. Wittgenstein.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2006, Vol. 42, No. 4: 761–782

Sociální introspekce – asi nejzajímavější příspěvek českého sociologa a zakladatele brněnské katedry sociologie Inocence Arnošta Bláhy (1879–1960) k sociologické metodologii. Sociální introspekce jako nástroj sociologického zkoumání je sice v literatuře týkající se Bláhovy sociologie často zmiňována [např. Bystrý 1939; Galla 1939; Sedlák 1995 ad.], systematického zpracování a zhodnocení svého významu z pohledu (nejen) současné sociologie se však zatím nedočkala. I když Bláha není jediným a ani prvním badatelem, který introspektivní metodu užíval, v předkládané studii je věnována pozornost především jemu – a v první řadě teoretickým možnostem aplikace Bláhova introspektivního přístupu spíše než analýze samotných aplikací. Ludwig Wittgenstein (1889–1951) je jedním z klíčových zdrojů postmoderního „obratu k jazyku“ charakterizujícího velkou část dnešní sociální vědy a filozofie a zároveň Bláhův současník. Jeho argument proti soukromému jazyku lze použít jako jakési kritické kukátko na introspektivní metodu z pozice blízké současným přístupům. Zakládá obecnou kritiku introspektivní metody, a proto umožňuje formulovat závě-

* Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Dušan Janák, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Joštova 10, 602 00 Brno, e-mail: stoupax@centrum.cz.